

Швидько Г.К.

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКЕ МІСТО ДОБИ КАПІТАЛІЗМУ

В.М. Константінова.

Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904 роки).

Запоріжжя: АА Тандем, 2010, 596 с.

У всі часи від свого виникнення в період відокремлення ремесла від сільського господарства до наших днів міста були і є важливим соціокультурним феноменом, ступінь розвитку якого визначав рівень розвитку суспільства в цілому. У різні ж історичні періоди процес виникнення міст в окремих місцевостях відбувався неодинаково, а їх розвиток визначався цілим набором функцій, одна чи кілька з яких були домінуючими – захисна, адміністративна, торгівельна, реміснична тощо. Змістовне наповнення терміну «місто» також змінювалося в залежності не тільки від історичного періоду, але і від цілого ряду властивих їм ознак.

Ще не так давно величезна територія Катеринославської, Таврійської і Херсонської губерній в історіографії іменувалися терміном Степова Україна або Південна Україна. Якщо останній термін вказував на герграфічне розташування земель, то другий вказував на природний ландшафт, на можливі для розвитку галузеві господарства.

З другої половини ХІХ ст. у цьому краї починає швидко змінюватися не тільки ландшафт, але й характер занять жителів, забудови місцевості, уклад життя, культура тощо. Сьогодні колишня Степова Україна – це один із найрозвиненіших індустріальних районів країни, край великих і менших міст, край гірничовидобувної і металургійної промисловості, край поєднання «молодих» міст з історичними поселеннями козацької доби та періоду заселення краю після ліквідації Запорозької Січі і приєднання до імперії обширної території внаслідок російсько-турецької війни 1768-1774 рр.

Процесу перетворення Степової України в індустріальний край, виникнення і розвитку різних типів міст присвячена монографія молодої, але вже відомої дослідниці історії Південної України Вікторії Миколаївни Константінової «Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904 роки)», видана у Запорізькому видавництві «АА Тандем» минулого 2010 року. Дана монографія є одним із яскравих показників якісного зрушення у вивченні історії Південної України, яка останні два десятиліття досить успішно і всебічно розробляється, головним чином, вченими Запоріжжя, які творчо об'єдналися навколо знаного вченого-джерелознавця А.В.Бойка (нині вже, на жаль, покійного).

Досі урбанізаційні процеси в Україні загалом і на південних її теренах залишаються науковою лакуною, яку частково взяла на себе сміливість заповнити В.М.Константінова. Відомо, що донедавна головна увага дослідників стосовно нашого південного регіону зосереджувалася на проблемах розвитку гірничорудної і металургійної промисловості, ролі в ній іноземного капіталу,

формування робітничого класу, соціальних рухів тощо. В той же час ведеться гостра полеміка навколо визначення датування міста, сутності самого поняття «місто», континуїтету поселень, характеру міських поселень і господарчих земель жителів, чинників, які впливали на перспективи розвитку поселення тощо. Тому поява солідного наукового дослідження з проблеми розвитку південноукраїнських міст у пореформений період та в час промислового перевороту, епоху серйозних соціальних і культурних зрушень вже сама по собі є помітним фактом сучасної української історіографії, зокрема, урбаністики.

Книга має розлогу передмову, шість розділів, висновки та об'ємні (майже 100 сторінок) додатки у вигляді таблиць. У передмові автор обґрунтовує наукову актуальність свого дослідження, визначає його об'єкт та предмет, пояснює свої підходи до вирішення проблеми, робить спробу розібратися у сутності понятійного апарату.

Як і належить науковому дослідженню, в книзі великий розділ присвячений аналізу стану наукової розробки проблеми, характеристиці джерельної бази дослідження. Цей розділ є показником високого ступеню обізнаності автора в безмежному морі літератури, що хоч якимсь крилом торкається історії міст. В.М.Константінова зосередила увагу на дискусійних питаннях, показала процес прирощування знань у досліджуваній проблематиці. При багатоаспектності поняття «урбанізаційний процес», а отже, дотичності до нього багатьох великих і малих праць з різних питань «міської» чи «промислової» історії дослідниця знайшла оптимальний варіант для характеристики стану наукової розробки проблеми, поділивши всі праці на три тематичні групи і давши їм в рамках цих груп загальну оцінку.

Джерельна база рецензованого дослідження дуже ґрунтовна: законодавчі і розпорядчі урядові акти, справочинна документація, описово-статистичні джерела земств та міського самоврядування, картографічні матеріали, плани і креслення забудови, періодичні видання, мемуари, подорожні записки, щоденники, листування тощо.

Другий розділ – «Історичні умови, типологія та динаміка зміни чисельності місцевих поселень у південноукраїнському регіоні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.» – присвячений характеристиці історичного тла урбанізації та типології міських поселень, виясненню змісту понять «місто», «містечко», «посад», «селище», «пригород» у різних джерелах та в різний період, функціям різних міських поселень тощо. Дослідивши зміну чисельності міських поселень В.М.Константінова дійшла висновку про те, що мережа міських поселень Південної України досліджуваного періоду «може розглядатися як така, що мала певні ознаки «структур довгої тривалості», залишаючись майже незмінною, ця мережа виступала каркасом, кістяком, який уже слабо відповідав потребам швидко швидко зростаючої економічної «м'язової маси» населених пунктів регіону. Це певною мірою гальмувало розгортання модернізаційних та урбаністичних процесів на Півдні» (с.132).

У наступних розділах автор досить детально розглядає еволюцію системи управління міськими поселеннями, межі міської території, земельну власність міст, розвиток їх забудови і благоустрій, їх місце в розвитку промисловості,

транспортної мережі, торгівлі тощо. Особливо звертаємо увагу читача на спробу автора показати зв'язок міста з сільською округою.

Цікавими видаються розглянуті в монографії питання соціальної стратифікації і соціальної мобільності міських жителів, роль міст в розвитку освіти і культури, а також характеристика кількісного і якісного складу населення за соціальною і національною ознаками. Знаходимо тут і характеристику ментальності міського населення та особливостей міської повсякденності.

Звичайно, як і будь-яка інша ґрунтовна і новаторська дослідницька праця, монографія В.М. Константинової дає приводи для розгортання дискусій з багатьох питань, що, на нашу думку, не є однозначно недоліком дослідження, бо стимулює можливого опонента до пошуку аргументів, до формулювання своїх міркувань, а отже, до розвитку наукового напрямку урбаністики. Як приклад, висловимо деякі свої міркування стосовно піднятих у монографії питань. У нас склалося враження, що при визначенні критеріїв поняття «місто» і віднесенні міських поселень до того чи іншого типу, автор віддає перевагу ознаці кількості населення в них, хоча й робить оговорки про статус, традицію тощо. Можливо, варто було б більше акцентувати увагу на специфіці степового краю, прив'язці ранніх міських поселень до річок, топографії і характеру забудови ранніх поселень. Після відкриття родовищ корисних копалин, їх промислової розробки, виникнення мережі залізниць, при підприємствах з'являються робітничі слободи з іншим характером забудови, планування вулиць, площ тощо. Як колишні містечка-фортеці, козацькі слободи і займища перетворювалися у крупні чи менші промислові міста, або як робітничі слобідка (чи слободки) з часом ставала окраїною (чи окраїнами) міста?

Здається, іноді автор надмірно довіряє переписчикам, які при складанні описово-статистичних матеріалів довільно відносили поселення до того чи іншого типу.

Чи, скажімо, кількісні показники, на які головню спирається дослідниця при характеристиці соціального і національного складу населення міських поселень, не дають повного уявлення про місто як цілістність, про міську громаду, загальний уклад життя міщан. Адже в одних містах прийшлий елемент (селяни навколишніх сіл, заробітчани з віддалених територій) та окремі етноси розчинялися в масі міських жителів, а в інших – поселялися компактно і зберігали в побуті риси свого етносу чи соціального стану.

Загалом же можна сказати, що українська історіографія отримала цінну наукову працю з досі малодослідженої проблематики. А красзнавці знайдуть у ній багато цікавих фактів стосовно різних міст і містечок.

Отже, побажаємо Автору подальших творчих успіхів на урбаністичній ниві!

Надійшла до редколегії 25.06.2011 р.